

ΤΑ ΣΠΗΛΑΙΑ ΤΗΣ ΛΕΣΒΟΥ ΣΑΝ ΤΟΠΟΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ*

*Από τόν
ΓΕΩΡ. Μ. ΧΟΥΤΖΑΙΟ**

Όταν η Χριστιανική θρησκεία άρχισε νά διαδίδεται σ'όλοκληρο τόν Έλληνικό χώρο, μεταφέροντας τό λόγο του θεού στίς διψασμένες ψυχές, έμφανίστηκε τό πρόβλημα τών χώρων όπου θά ήταν δυνατή ή άσκηση τών θρησκευτικών καθηκόντων τών ανθρώπων. Έτσι στήν άρχή έχουμε τήν εμφάνιση τής παγανιστικής λατρείας δηλαδή τής λατρείας τών άπλών ανθρώπων. Ένα πρόχειρο χτίσμα, μιá ξερολιθιά, ένα μεγάλο δέντρο, μιá φυσική κοιλότητα, ένας παράξενος βράχος, ένα μικρό ή μεγάλο σπήλαιο άποτελεσαν τούς πρόχειρους λατρευτικούς χώρους. Βέβαια μέ τήν πάροδο του χρόνου χτίστηκαν άπό τήν Όρθόδοξη Έκκλησία ή μεμονωμένα άτομα πολλές έκκλησίες και έωκλήσια. Όμως ή παράδοση μετέφερε μέχρι σήμερα αυτή τή λατρεία, χωρίς νά ξεθωριάσει ή νά άλλοιωθει καθόλου.

Άπό όλους τούς παραπάνω λατρευτικούς χώρους έξετάζονται στήν παρούσα μελέτη τά σπηλαία της λέσβου, γιατί έκτός άπό τά άλλα άποτελεσαν τόπους πού πρόσφεραν προστασία στόν άνθρωπο παράλληλα μέ τήν άσκηση τών θρησκευτικών του καθηκόντων.

Σύμφωνα μέ τόν θόδωρο Σκούρα: Ύποσκαφος λέγεται ό ναός όταν ή διαμόρφωση του έχει γίνει μέ άφαίρεση μάζας άπό τούς βράχους πού αποτελούν τούς τοίχους τής σπηλιάς. Σπηλαίωσις λέγεται ό ναός, πού έχει διαμορφωθεί μέσα στή φυσική κοιλότητα του βράχου όχι μέ άφαίρεση ύλικού όπως ό υπόσκαφος, αλλά μέ πρόσθεση τοίχων ή άλλων κομματιών τεχνητών. Υπάρχουν και μικτοί τύποι τέτοιων ναών, δηλαδή αυτοί πού έχουν διαμορφωθεί μέ πρόσθεση και άφαίρεση μάζας.

Κατά τόν ίδιο έπιστήμονα τέσσερα είναι τά αίτια γιά τή δημιουργία τών ναών αυτών:

- α) Οί διωγμοί τών Χριστιανών άπό τά πρώτα χρόνια τής διάδοσης του Χριστιανισμού μέχρι και τήν Τουρκοκρατία. Αναφέρονται οί φοβεροί διωγμοί τών Χριστιανών του Δεκίου 249-251 μ.Χ. και του Διοκλητιανού 303-312μ.Χ.
- β) Η θεληματική άπομάκρυνση και τέλεια άπομόνωση Έρημητών και Άναχωρητών. Τοϋτο όφείλεται είτε στήν προσπάθεια όρισμένων Χριστιανών νά άπομακρυνθοϋν άπό τούς πειρασμούς τών έγκοσμίων γιά νά άφιερωθοϋν στο θεό είτε στους μεγάλους διωγμούς τών Χριστιανών είτε και στο ότι θέλανε μοναχικό βίο και όχι τόν κοινοβιακό πού γινόταν στα μοναστήρια.

* The caves of Lesbos as places of Christian worship.

** HOUTZEOS, G. Valaoritou 23 A, Mytilene, Greece

γ) Ἡ μεταφορά τῶν ἁγίων εἰκόνων καί σκευῶν μέσα σέ τέτοια καταφύγια, γιά νά τά προφυλάξουν ἀπό τίς ἐπιδρομές τῶν Τούρκων καί τῶν πειρατῶν.

δ) Οἱ ἐπιδρομές τῶν πειρατῶν. Γι' αὐτό οἱ τέτοιοι ναοί εἶναι συνήθως στά παράλια τῆς Πελοποννήσου καί τά νησιά τοῦ Αἰγαίου, ὅπου συνήθως χτυποῦσαν οἱ πειρατές.

Ὁ διακεκριμένος ἐπιστήμονας Ἰωάννης Μουτζούρης γράφει τά ἑξῆς: "Πρό τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ὀργανωμένου μοναχικοῦ βίου εἰσῆχθη καί εἰς τήν Λέσβον ὁ ἀσκητικός βίος... Καί εἰς τήν Λέσβον λοιπόν νομίζομεν ὅτι ὁ μοναχικός βίος διεδόθη πρῶτότατα καί ὅτι ἡ πρό αὐτοῦ ἀσκητική περίοδος δέν ἐπεκτείνεται πέραν τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἱστορικές μαρτυρίες περί παλαιοχριστιανικῶν μονῶν δέν ἔχομεν, οὔτε καί δι' ἀνασκαφῶν ἐξεχώθησαν εἰσέτι τά θεμέλια τοιούτων μονῶν τοῦ 5ου αἰῶνος, ἀκαθόριστος δέ εἶναι ὁ χρόνος τῆς ἰδρύσεως τῶν Λαβητικῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ἀλεξάνδρου εἰς τήν περιφέρειαν Λαφίωνος, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Παρασιγίου εἰς τόν Κάμπον τῆς Καλλονῆς καί τῶν Ἁγίων Πέντε ἐπί τοῦ ὄρους Λιβάνου εἰς τήν περιφέρειαν Φτεροῦντος, ὡς καί τῆς καθ' ὅλας τάς ἐνδείξεις μεσαιωνικῆς μονῆς, τῆς εὐρισκομένης εἰς τόν τόπον τοῦ ναυδρίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ θεολόγου εἰς τήν περιφέρειαν Κάτω Τρίτος, εἰς θέσεις τῶν ὁποίων παρατηρήσαμεν λείψανα παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν".

Ὁ Ἁγιος Ἀλέξανδρος Λαφίωνος (4ος μ.Χ. αἰῶνας) ἀνήκει στούς ἐρημίτες τῆς ἀσκητικῆς περιόδου (κατά Ἰ. Μουτζούρη). Κατά τόν Γεώργιο Σωτηρίου ὁ Ἁγιος Ἀλέξανδρος ἐπίσκοπος Μηθύμνης φέρεται ὡς εἰσηγητής τοῦ μοναχικοῦ βίου εἰς τήν Λέσβον, ἔζησε δέ περί τό 300 μ.Χ. Παρά τή σχετική σύγχυση πού ὑπάρχει ἀκόμα, τό ἀσκητήριό τοῦ Ἁγίου εἶναι μικρό σπήλαιο πού βρίσκεται στήν πευκόφυτη πλαγιά τοῦ ὄρους Ρούδι, σέ ἀπόσταση 40 μῖν ἀπό τό Λαφίωνα, εἶναι δέ γνωστό μέ τό ὄνομα "Σπηλιά τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου". Καθ' ὅλας τίς ἐνδείξεις τό σπήλαιο ἔχει διευθετηθεῖ κατάλληλα. Ἡ φαρδιά εἰσοδος τοῦ κλεινόταν μέ τοῖχο, ὑπολείμματα τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν ἀκόμα. Καθώς ἀναφέρθηκε ὁ Ἁγιος Ἀλέξανδρος εἶναι ἰδρυτής Μονῆς πού βρισκόταν κοντά στό χωριό Λαφιώνας. Διαστάσεις τοῦ σπηλαίου 4mX3mX1.5m.

Ἀπό τά πολλά ἀσκητήρια πού ὑπάρχουν στό ὄρος Λίβανος Πτερούντας (ἡ σημερινή τοποθεσία Πέντε Ἁγιοί, Καλάμι, Ἁγιος Ἀντώνιος, Σελλάδια κ.λπ) χαρακτηριστικό εἶναι τό ἀσκητήριό τῆς "Ἁγίας Ρικῆς ἢ Ἁγίας Ἀρετῆς". Τοῦτο βρίσκεται σέ πολύ μικρή ἀπόσταση ἀπό τό σημερινό ναῦδριο τῶν Πέντε Ἁγίων. Πρόκειται γιά ἀβαθές σπήλαιο, πού ἔχει ἐσωτερικά πάνω στό βράχο ἐπιχρίσματα (τοιχογραφίες;), ἐνῶ τά τοιχώματα του εἶναι ἐπιχρισμένα μέ τό "κουρασάνι", τοπικό οἰκοδομικό ὕλικό. Τό ἀσκητήριό αὐτό ἴσως ἀργότερα νά μεταβλήθηκε σέ μικρή μονή, ὅπως μπορεῖ κανεῖς νά συμπεράνει κάπως ἀπό τά

θεμέλια παρακείμενης οικόδομης και από την παράδοση.

Στην ίδια περιοχή βρίσκεται και το μικρό σπήλαιο των Πέντε Αγίων. Βρίσκεται ανατολικά του χωριού σε απόσταση 1 Km. Έχει διαστάσεις 15m μήκος, 6m πλάτος και 1.20m ύψος. Ο Γ. Σωτηρίου αναφέρει ότι πρόκειται για Πέντε Κόρες και όχι Πέντε Αγίους, έζησαν δέ πολύ πρό του Ιδ. αιώνα χωρίς όμως να μπορεί με ακρίβεια να καθοριστεί τό ποτε. Η παράδοση αναφέρει ότι οι Πέντε Άγιοι ήταν πέντε αδέρφια που κήκαν ζωντανό από τούς πειρατές.

Στή βόρεια πλαγιά του βουνού Προφήτης Ηλίας μεταξύ των χωριών Πτερούντας και Άνεμότιας υπάρχει σκοτεινό και δυσκολοεύρετο σπήλαιο στη βάση μεγάλου βράχου, που χρησιμοποιείται σαν ναύδριο πρὸς τιμήν της Παναγίας και λέγεται "Κρυφή Παναγιά". Τό σπήλαιο έχει βάθος 6 m, πλάτος 3.20 m και ύψος 2.20 m. Έσωτερικά φέρει ακόμα ίχνη επιχρίσματος και τοιχογραφιών και έχει χωριστεί σε δύο μέρη, στον κυρίως ναό και τό ιερό βήμα τά οποια ενώνονται με στενή πύλη πλάτους 0.48 m. Είς τό μεταξύ αυτών χώρισμα υπάρχει μικρή πλάκα διαστάσεων 0.21mX0.23m, που φέρει ανάγλυφη παράσταση ενός σταυρού. Στο σπήλαιο κατεβαίνει κανείς με μικρή σκάλα και στη συνέχεια με κεκλιμένο επίπεδο. Προφανώς τό σπήλαιο χρησιμοποιήθηκε σαν άσκητήριο. Δίπλα στο άσκητήριο αυτό χτίστηκε τό Μοναστήρι της Καλής Λαγκάδας. Τό σπήλαιο χρησιμοποιήθηκε από τούς μοναχούς σαν "καθολικό" του μοναστηριού. Έπειδή όμως ο χώρος ήταν ανεπαρκής, χρειάστηκε να επεκταθεί ο ναός και έξω από τό σπήλαιο, όπως συμπεραίνεται από τά σωζόμενα οίκιστικά υπολείμματα.

Σε απόσταση μιᾶς ὥρας περίπου βόρεια της Άντισσας, στη θέση Τούμπα ή Άγιά, υπάρχει μονόλιθος που φέρει τό δυομα ά σ κ η τ α ρ ι ό. Πρόκειται για βράχο λαξευμένο έσωτερικά, που η κοιλότητα αρχίζει να εύρύνεται στη βάση. Η είσοδος του άσκηταριού έχει πλάτος 0.45 m.

Σε απόσταση 45 μιν πεζοπορία, βόρεια του Σιγρίου, στην παραλιακή τοποθεσία Καλολιμνιώνας, υπάρχει τό μικρό θολωτό σπήλαιο της Παναγιάς της Φανερωμένης, μέσα στο οποίο κατεβαίνει κανείς με σκαλοπάτια.

Μικρό σπήλαιο λαξευμένο μέσα σε βράχο υπάρχει μέσα στο νεκροταφείο του χωριού Άγία Παρασκευή, που χρησιμοποιείται σαν μικρός ναός της Άγίας Παρασκευής.

Η παράδοση αναφέρει ότι ο Όσιος Γρηγόριος επίσκοπος Άσσου χρησιμοποίησε σαν άσκητήριο ένα μικρό σπήλαιο που βρίσκεται στο δροσ Πριάντος Γέρας και λέγεται σπηλιά του Άγίου Γρηγορίου. Πρόκειται για άβαθές και χαμηλό σπήλαιο με δύο εισόδους, μέσα στο οποίο εκδηλώνεται η λατρεία των Χριστιανών για τόν Άγιο Γρηγόριο. Τό σπήλαιο βρίσκεται στη θέση Μπριγιάνι Γέρας. Κατά τόν Γ. Σωτηρίου ο Άγιος Γρηγόριος έζησε περί τό 1150μ.Χ.

Στήν περιφέρεια τῆς θερμῆς βρίσκονται τρία σπήλαια, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι χρησιμοποιήθηκαν σάν ἀσκητήρια: 1) τὸ σπήλαιο τῆς περιοχῆς Γούτου-Κοκκῶνη ἢ σπήλαιο τοῦ Ἁγίου Θυμιανοῦ. Ἐχει κυκλικὸ ἀνοιγμα στομίου μὲ διάμετρο 2.5m. Μικρὸς διάδρομος μήκους 2.5m ὁδηγεῖ στὸν κυρίως θάλαμο βάθους 4m καὶ πλάτους 2.5m. Μικρὸς διάδρομος στὸ ἀριστερὸ μέρος τοῦ θαλάμου πλάτους 1m ὁδηγεῖ στὸ βάθος τοῦ σπηλαίου, ὅπου ὑπάρχει ἀπόφυση μήκους 2m καὶ πλάτους 1m. Τὸ σπήλαιο στερεῖται σταλακτιτικοῦ ἢ σταλαγματικοῦ διακόσμου. Ἡ εἴσοδος γίνεται μὲ σκαλοπάτια, τὸ δὲ στόμιο εἶναι στραμμένο πρὸς τὰ ΝΑ. 2) Τὸ σπήλαιο περιοχῆς Μεῦμάρη ἢ σπήλαιο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καταφύγι. Ἐχει στόμιο διαμέτρου 3m στραμμένο πρὸς τὰ ΝΑ. Μετὰ τὴν εἴσοδο ὑπάρχει διάδρομος μήκους 12m καὶ κλίσης 50°. Μετὰ ὑπάρχει δωμάτιο διαστάσεων 4mX4mX4m μὲ ὀριζόντιο ἔδαφος. Τὸ δωμάτιο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸν λατρευτικὸ χῶρο τοῦ σπηλαίου μὲ εἰκόνες τοῦ Ἁγίου καὶ καντηλάκια. Μετὰ ἀπὸ τὸν χῶρο αὐτὸν ὑπάρχει δεύτερος κατηφορικὸς διάδρομος μήκους 4m πού ὁδηγεῖ σὲ δεύτερο μικρὸ δωμάτιο, ὅπου περατώνεται τὸ σπήλαιο. Ὑπάρχουν ὠραῖοι σταλακτίτες καὶ "καταρράχτες", ἂν καὶ οἱ περισσότεροὶ ἔχουν καταστραφῆ ἀπὸ τοὺς ἐπισκέπτες. Ἡ θερμοκρασία εἶναι 14°C τὸν μῆνα Ἰούλιο καὶ ἡ ὑγρασία 80%. Μέσα στὸ σπήλαιο ζοῦν μυγάκια, κόκκινες ἀράχνες, σαρανταποδαροῦσες. 3) Τὸ σπήλαιο περιοχῆς Λαγκόβαρδος ἢ σπήλαιο τοῦ Ἁγίου Φίλιππα. Καταλαμβάνει τὸν λόφο τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. Τὸ στόμιο διαμέτρου 2.5m εἶναι στραμμένο πρὸς τὰ δυτικά. Ἐχει βάθος περίπου 20m χωρὶς τίποτε τὸ ἀξιόλογο.

Γιὰ τὸ ὅτι τὰ σπήλαια αὐτὰ χρησιμοποιήθηκαν σάν ἀσκητήρια συνηγοροῦν κατὰ τὸν Ἰ. Μουτζούρη τὰ ἔξης: α) καὶ τὰ τρία αὐτὰ σπήλαια εἶναι καὶ σήμερα ἀκόμα τόποι λατρείας β) ἡ τοπικὴ παράδοση λέγει ὅτι στὰ σπήλαια αὐτὰ ζοῦσαν "ἐν ἄκρα ἀσκήσει" τρεῖς Ἀναχωρηταὶ ἀδελφοὶ καὶ γ) βρίσκονται τὸ μὲν σπήλαιο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου πάνω στὸ ὄρος Παλαμᾶς, τὰ δὲ δύο ἄλλα σὲ θέσεις κοντὰ στὸ ὄρος αὐτό. Καὶ συνεχίζει ὁ Ἰ. Μουτζούρης: "Τὸ τραχὺ ὄρος Παλαμᾶς μὲ τίς ἀπότομες δύσβατες καὶ βραχώδεις πλαγιές καὶ τὴν ἀραιή κάλυψη, φέρει προφανῶς τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης καὶ ἡγέτη τοῦ κινήματος τῶν Ἠσυχαστῶν, τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ (1361 μ.Χ.). Τὰ τρία παραπάνω ἀσκητήρια καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ὄρους Παλαμᾶς φαίνεται ὅτι ἀπηχοῦν τίς ἡσυχαστικὲς ἐριδες τῆς Λέσβου κατὰ τὸν 14^ο μ.Χ. αἰῶνα καὶ τὴν ἐπικράτηση τῶν ἡσυχαστικῶν ἰδεῶν τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ. Ἡ περιοχή αὐτῆ τῆς θερμῆς φαίνεται ὅτι ἦταν συνδεδεμένη μὲ τὴν δράση ὀπαδῶν τοῦ Παλαμᾶ". Ἐξ ἄλλου κοντὰ στὸ σπήλαιο τοῦ Ἁγίου Θυμιανοῦ βρέθηκαν κομμάτια κεραμιδιῶν, δοτρακα ἀγγείων καὶ κάποια πρόχειρα θεμέλια, πού μαρτυροῦν ὅτι ὑπῆρχε μιὰ ἀρχαία οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση. Τὰ περισσότερα δοτρακα εἶναι κοινὰ σταχτόχρωμα λεσβιακὰ ἀγγεῖα, πού θὰ μπορούσαν νὰ χρονολογηθοῦν μὲ-

σα στάθμια της Κλασικής εποχής (Ι.Κοντής). Τό γεγονός αυτό δείχνει ότι τό σπήλαιο αυτό ήταν γνωστό από τήν αρχαιότητα.

Στήν περιοχή του Μανταμάδου υπάρχουν τά εξής μικρά σπήλαια πού χρησίμευσαν καί χρησιμοποιούνται καί σήμερα σάν τόποι λατρείας: 1) Τό λατρευτικό κοίλωμα μέσα σέ βράχο του Ἁγίου Γεωργίου στό κέντρο του χωριού, λίγα βήματα από τήν ἐκκλησία του "Αη Βασίλη. Ὁ Παν. Παρασκευαΐδης γράφει: "Ἡ σύγχρονη εὐλάβεια ἀπλῶς ἐκλεισε τό λατρευτικό κοίλωμα του βράχου μέ ἓνα ἐπίχτισμα καί δύο σιδερένια πορτάκια μέ σταυρούς". 2) τό λατρευτικό χώρο του Ἁγίου Τηρηκού (Ἁγίου Κήρυκα) 3) τό λατρευτικό χώρο τῆς Ἁγίας Φωτιάς (Ἁγίας φωτεινῆς) 4) τό λατρευτικό χώρο δίπλα στό ἐκκλησάκι τῆς Παναγιάς τῆς Σκιάρας 5) Τό λατρευτικό χώρο του "Ἀράχτου" μέσα στό Ἱερό του Ἁγίου Νεκταρίου. Γιά τούς τελευταίους τέσσερις λατρευτικούς χώρους ὁ Π. Παρασκευαΐδης γράφει: "Ὁραϊότατο τό ἐκκλησάκι τῆς Παναγιάς Σκιάρας στό Μανταμάδο, ἀλλά δίπλα του τό λατρευτικό κοίλωμα του βράχου ἐξακολουθεῖ νά δέχεται προσκυνήματα. Ὁραίο ἐπίσης τό ἐκκλησάκι του Ἁγίου Νεκταρίου, πάλι στό Μανταμάδο, του ὁποίου τό ἱερό ἐπίτηδες σχεδόν ἔχει χωθεῖ μέσα στό λατρευτικό κοίλωμα του "Ἀράχτου", του βράχου δηλαδή ὅπου πρωτοεμφανίστηκε κατά τήν παράδοση ὁ Ταξιάρχης. Δέν ἀποτρέπει ὁμως τήν λατρεία καί στό βράχο".

Στήν περιοχή Μολύβου ὑπάρχει τό λατρευτικό κοίλωμα τῆς Ἁγίας Ροδοτοῦς (Ἡροδοτοῦ;), ἐνῶ στή θύλια ὑπάρχει τό λατρευτικό κοίλωμα του Ἁγίου Πέτρου, γιά τό ὁποῖο ὁ Π. Παρασκευαΐδης γράφει: "Αὐτός ὁ τελευταῖος βράχος ἀπαιτεῖ ὄρειβασία. Ἀπό κάποια "ἀρχαῖα μονοπάτια" πού δολιχοδρομοῦν πάνω στό ἀρκετά ἀπότομο βουνό, μετά ἀπό πολύ κόπο μπορεῖς νά φτάσεις στόν ἐπισημασμένο κι αὐτόν μέ σταυρούς ἀπό ἀσβέστη βράχο καί, παράξενο πράμα, θάβρεις στή κουφάλα του παλιά εἰκονίσματα, φανάρια, θυμιατά, καντήλια καί κεριά, πού δείχνουν ὅτι ἡ πίστη (πίστη αἰώνων, νά μή ξεχνᾶμε) ὑπερνικά κάθε φυσικό ἐμπόδιο γιά νά ἐκδηλωθεῖ λατρευτικά". Παρατηρεῖ ἀκόμη: "Στήν Ἁγία Ροδοτοῦ, στόν Ἅγιο Πέτρο, καθῶς καί στόν Ἅγιο Τηρηκό ὑπάρχει καί ἄλλο ἓνα κοινό χαρακτηριστικό: Ἀπό μιά τρύπα πού σχηματίζεται στόν βράχο περνᾶνε ἔρποντας οἱ πιστοί γιά νά φύγουν τά κακά ἀπό πάνω τους, γιά νά ναι γεροί ἢ γιά νά περάσουν καλά τόν μετέπειτα χρόνο".

Μέσα στήν πόλη τῆς Μυτιλήνης, στό Φρούριο, ὑπάρχει τό μικρό σπήλαιο τῆς Παναγιάς τῆς Γαλακτούσας ἢ Κρυφῆς Παναγιάς. Γράφει γι' αὐτήν ὁ Π. Παρασκευαΐδης: "Νάτην λοιπόν ἡ Κρυφή Παναγιά κάτω ἀπό τό Κάστρο τῆς Μυτιλήνης. Μέσα σέ ὑπόγειο βράχο μιά μικρή σπηλιά ἀποτελεσε μιά μικρή ἐκκλησία καί ἐξακολουθεῖ καί σήμερα, παρά τήν ὑπαρξη ὑπέργειου ναυδρίου, φανεροῦ βέβαια πιά, νά ἀποτελεῖ τόπο εὐλαβικοῦ προσκυνήματος".

Στή θέση Καλά Περιβόλια (Καλά Περιβόλια) στά ὄρια τῶν περιοχῶν Ἁγι-

άσου-Μεσαγρού υπάρχει τό σπήλαιο τής Κρυφής Παναγιάς ή Παναγιάς τής Κρυφτής. Μέσα στό σπήλαιο αυτό υπάρχει Ἁγία Τράπεζα καθώς καί διάφορα ἐκκλησιαστικά σκεύη, πού δείχνουν λατρευτική χρήση τοῦ σπηλαίου ἀπό Χριστιανούς σέ ἀγνωστή ἐποχή. Τό σπήλαιο αυτό ἔχει κυκλικό στόμιο διαμέτρου 0.80 m, στή συνέχεια δέ ἀρχίζει κατηφορικός διάδρομος κλίσης 60° καί μήκους 10 m. Στή συνέχεια τό ἔδαφος γίνεται ὀριζόντιο καί υπάρχουν δύο δωμάτια καθώς καί διάδρομοι μέ διακλαδώσεις. Λόγω τής δυσκολίας πού παρουσιάζει ἡ κατάβαση καί ἀνάβαση στό σπήλαιο, ὀρισμένοι εὐσεβεῖς Χριστιανοί ἀπό τόν Ἀσώματο ἔχτισαν ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπό τό στόμιο τοῦ σπηλαίου μικρό ἐξωκκλήσι τής Παναγίας, ἐνῶ μικρή εἰκόνα τής Παναγίας βρίσκεται ἀκριβῶς πάνω ἀπό τό στόμιο τοῦ σπηλαίου.

Ἀλλά καί στό Παλαιοχώρι υπάρχει μικρό σπήλαιο τής Παναγιάς τής Κρυφτής.

Μικρό σπήλαιο ἐπίσης υπάρχει στό χωριό Κάτω Τρίτος, πού λέγεται σπήλαιο τής Παναγιάς τής Γαλούσας. Κατά τήν παράδοση τό νερό πού τρέχει ἀπό μικρό μαστοειδή σταλακτίτη θεραπεύει διάφορες ἀσθένειες τῶν μαστῶν ζῶων καί ἀνθρώπων.

Στό χωριό Ἐκόπελος υπάρχει τό σπήλαιο-κατακόμβη τής Ἁγίας Μαγδαληνῆς, μήκους ἀνω τῶν 100m. Ἡ κατακόμβη αὐτή ἔχει σκαφεῖ ἀπό Χριστιανούς σέ ἀγνωστή ἐποχή, ἀποτέλεσε δέ καταφύγιο τῶν διωκόμενων Χριστιανῶν. Στά τοιχώματα τής κατακόμβης υπάρχουν διάφορα Χριστιανικά σύμβολα.

Τό σπήλαιο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἡ Φούσα τής κοινότητας Μυχοῦς ἀποτελεῖ τό ὠραιότερο σπήλαιο τής Λέσβου. Ἐχει συνολικό μήκος 85m καί μέσα σ' αὐτό βρέθηκαν τέσσερις παλαιοχριστιανικοί τάφοι. Γιά τό σπήλαιο αὐτό ἔχει γίνει ἰδιαίτερη ἀνακοίνωση στό 1^ο Πανελλήνιο Σπηλαιολογικό Συμπόσιο. Ἀγνωστός παραμένει ὁ χρόνος πού τό σπήλαιο αὐτό χρησιμοποιήθηκε σάν καταφύγιο ἀπό τοὺς Χριστιανούς, ἐνῶ ἀκόμα δέν ἔχει μελετηθεῖ πλήρως τό θέμα. Πάντως τό βέβαιο εἶναι ὅτι τοῦτο χρησιμοποιήθηκε σάν κατοικία ἢ νεκροταφεῖο τῶν πρώτων Χριστιανῶν τοῦ νησιοῦ, χωρίς νά ἀποκλείεται καί ἡ ταυτόχρονη χρήση του σάν λατρευτικός χώρος, ἀν καί δέν βρέθηκαν μέσα χριστιανικά σύμβολα ἢ σκεύη. Τό σπήλαιο αὐτό πρέπει νά ἀποτελέσει ἀντικείμενο ἰδιαίτερης μελέτης ἀλλά καί προστασίας, μιά πού ἀνεπιφύλακτα προτείνεται γιά ἀμεση ἀξιοποίηση. Θερμή παράκληση ἀπευθύνεται πρὸς τό Διοικητικό Συμβούλιο τής Ε.Σ.Ε. νά μέ ἐνισχύσει στήν προσπάθεια πού ἔχω ἀρχίσει γιά τήν προστασία καί ἀξιοποίηση ἐνός ἀξιόλογου φυσικοῦ δημιουργήματος, πού ἡ θεία Πρόνοια τοποθέτησε στή Λεσβιακή γῆ.

Ἀναφέρεται τέλος ἡ πληροφορία πού υπάρχει γιά ἓνα σπήλαιο στήν περιοχή Καλή Λαγκάδα Ἀνεμότιας μέ διάφορα χριστιανικά σύμβολα στά τοιχώματα του, γεγονός πού θά ἀποτελέσει ἀντικείμενο μελλοντικῆς ἐρευνας ἐκ μέρους μου.

Στήν παρούσα μελέτη έγινε προσπάθεια νά παρουσιάσω όσο γίνεται καλύτερα τό θέμα τῶν σπηλαίων σάν χώρων Χριστιανικῆς λατρείας στή Λέσβο. Τό συμπέρασμα πού μπορεῖ νά βγεῖ ἀβίαστα εἶναι ὅτι στό ὄμορφο νησί μου ἡ πίστη στό Θεό εἶναι ἀποτέλεσμα μακροχρόνιων ἀγώνων τῶν ἀπλῶν πρώτων Χριστιανῶν ἐνάντια σέ κάθε λογῆς ἐμπόδια. Κατάφεραν αὐτές οἱ ἡρωϊκές μορφές νά διαφυλάξουν τά ὄσια καί ἱερά μας καί νά τά δώσουν σέ μᾶς τούς νεότερους γιά φύλαξη. Τούς δίνουμε τή διαβεβαίωση ὅτι δέν θά ἐπιτρέψουμε σέ κανένα καινούργιο πειρατή νά τά μολύνει. Καί ὅτι ὅσοι ἔχουν ἀμφιβολίες ἄς δοκιμάσουν. Μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ τούς περιμένουμε.

SUMMARY

It was believed that monastic life started in Lesbos very early and has continued not after the 5th century A.C., although we have not evidences of ancient-christian monasteries.

The most interesting cave of Lesbos with four ancient-christian graves is that of Agios Ioannis near Mychou, although it has not been studied completely. On top of this we have the small caves of Agios Alexandros near Lafionas (where the hermit Alexandros has lived during the 4th century A.C.) as well as the following caves: Agia Riki (Pterounda), Agia or Toumba (Antissa), Krifi Panagia (Pterounda) e.t.c. Very important are the three caves near Thermi: Agios Thymianos, Agios Ioannis Katafigis and Agios Filippas.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) ΜΟΥΤΖΟΥΡΗ ΙΩΑΝΝΟΥ: Ὁ ἀσκητικὸς βίος εἰς τήν Λέσβον (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ "Ὁ Ποιμὴν")-ΜΥΤΙΑΗΝΗ 1963
- 2) ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ: Παγανιστικοὶ τόποι Χριστιανικῆς λατρείας στή Λέσβο-ΜΥΤΙΑΗΝΗ 1981 (ὑπό δημοσίευση μελέτη)
- 3) ΣΚΟΥΡΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ: Ὑπόσκαφοι καί σπηλαιώδεις χριστιανικοὶ ναοὶ καί ἐρημητήρια στήν Εὐβοία"-Δελτίο Ε.Σ.Ε., τόμος XV, τεύχος I, ΑΘΗΝΑΙ 1978
- 4) ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ: Λεσβιακὴ Ἀγιογραφία ἢ Λεσβιακὸν Λειμωνάριον-ΜΥΤΙΑΗΝΗ 1958
- 5) ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ: Ἡ τοπικὴ ἀγιολογία κατὰ τήν τελευταίαν τριακονταεπταετίαν εἰς τήν Λέσβον-ΜΥΤΙΑΗΝΗ 1968
- 6) ΧΟΥΤΖΑΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ: Τὸ σπήλαιον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἢ τοῦ ἁγίου τῆς κοινότητος Μυχοῦς τῆς νήσου Λέσβου (Ἀνακοίνωση στό 1^ο Πανελλήνιο Σπηλαιολογικὸ Συμπόσιο-Δεκέμβριος 1981)
- 7) ΧΟΥΤΖΑΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΧΟΥΤΖΑΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ: Σπήλαια καί καρστικά φαινόμενα τῆς Λέσβου-ΜΥΤΙΑΗΝΗ 1981 (ὑπό ἔκδοσιν μελέτη).
- 8) ΚΟΝΤΗ Ι. Δ.: Ἡ Λέσβος καί ἡ Μικρασιατικὴ τῆς ἀκτῆ-ΜΥΤΙΑΗΝΗ 1975